

MEDVIGY ENDRE

Az Ibolyalevéltől a Fekete tölgyig

Erdélyi József a 20. századi magyar irodalom meghatározó egyénisége, a népi írói mozgalom előfutára és első nagy költője százhusz esztendővel ezelőtt, 1896. december 30-án a Bihar megyei Újbátorpusztán, dolgos középparaszt szülők: Erdélyi János és P. Szabó Erzsébet harmadik fiaként látta meg a napvilágot. Hatan voltak testvérek: László, János, József, Gábor, Ferenc és Sándor. Az Erdélyiek a fejedelmek, a Báthoriak válogatott népe voltak, így került a család Belső-Erdélyből a partiumi Bátorba, a Báthoryak egykori birtokára. Bátor román település, ahol az Erdélyi családnevet Árgyelánnak mondják. a hasonló hangzás jól példázza a két kultúra találkozását, jöllehet az újabb genealógiai kutatások kétségbe vonják a régente magyar nemességgel is rendelkező Erdélyi család román eredetét.

A családfő, Erdélyi János béres, majd csősz, harmadik fia születésekor már béresgazda, végül kulcsár. Feleségét, P. Szabó Erzsébetet a közeli református magyar faluból, Árpádról viszi Bátorba. Román környezetben élnek, de otthon, a családban magyar szó járja. Amikor Erdélyi József Árpádon, a református elemiben befejezi a negyedik osztályt, édesapja és a család felveszi, vagy inkább visszaveszi az Erdélyi nevet, és a családfő hat fiával református hitre tér.

Erdélyi József középiskolai tanulmányait a nagyszalontai református gimnáziumban, a dévai tanítóképzőben és a mezőtúri gimnáziumban végzi. 1915-ben behívják katonának, Galíciában verekszik a muszkával. 1916-ban tanulmányi szabadságot kap: hadiértségit tesz Mezőtúron. 1916. augusztus 20-án jelentős irodalmi, művészeti és közéleti lapban, Sütő Nagy László Kolozsvári Szemléjében jelenik meg *Este egy polyák viskóban* című, a galíciai fronton írt verse. (Harctéri naplóját 2015-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum adta közre.) Tiszti iskolára vezénylik Kolozsvárra, 1918-ban, az összeomláskor hadnagy. Szakaszát fegyelmezett rendben hozza haza Galíciából.

1918-ban Debrecenben a jogi karon előadásokat hallgat. A fővárosban a bölcsészkarra készül, de a beiratkozásra szánt pénzt elkölti a Múzeum körúti antikváriumokban: népköltési gyűjteményeket vásárol. Nagy hatást gyakorol rá Imre Sándor *A népköltészetről és népdalról* című olcsókönyvtári füzetére; úgy véli, a népköltészet irányából újítható meg a magyar költészet.

1919-ben, Stromfeld Aurél vezérkari főnöksége idején a Felvidéken, a Garamnál részt vesz a honvédő harcokban, Léván túlra űzik a betolakodó cseheket. A kommün bukását követően néhány hétig az egyetemi zászlóaljban szolgál. A falukutató írókat másfél évtizeddel megelőzve járja a vidéket, a megcsonkított országot.

1921-ben Szegeden letartóztatják, és kitoloncolják Romániába. A román hatóságok négy és fél hónapra Fogaras várába internálják. Ott ismerkedik meg Ignác Rózsával és testvérével, Erzsébettel, versei első legépelőjével. Szabadulását követően tájékozódik az erdélyi szellemi életben, majd visszazökik Magyarországra. Már az első világháború éveiben sok verset ír, de jelentős fórumon való bemutatkozására csak később kerül sor, amikor Móricz Zsigmond a Nyugat 1921. áprilisi számában közreadta a népből jött Erdélyi József öt földszagú versét (*Fegyvertelen; Búcsú; Ibolyalevél; Minden árvák anyja, Tetemrehívás*). Az öt reprezentatív vers megjelenésétől számítjuk költői indulását. A népiek folyóirataiban, a Kelet Népében, a Válaszban és a Magyar Életben is publikált, de 1921 és 1938 között legtöbb verse a Nyugatban jelent meg: 146 költemény. Ugyanakkor polgári napilapok is közölték verseit. Ettől kezdve kisebb-nagyobb zökkenők, hosszabb szilenciumok ellenére 1978. október 4-én bekövetkezett haláláig, sőt a síron is túl tengernyi versét közölték az irodalmi folyóiratok, hetilapok és a legkülönbözőbb politikai irányzatokat képviselő napilapok.

Erdélyi József 1925 januárjában megnősül, feleségül veszi Kiss Ilona pápai óvónőt. 1925 novemberében lányuk születik, akit Honornak keresztelnek, és gyermekkorában Bözsikének hívnak. 1928 őszéig a költő és családja Pápán él. Akkor Kiss Ilona Pilisszántón kap óvónői állást, oda költözik a család, ott laknak 1939 őszéig. 1939-től Erdélyi pesterzsébeti lakos, oda köti felesége óvónői állása.

A könyvkiadókkal nem volt szerencséje. A Táltos Kiadó 1922-ben nem a versek szépségét, eredetiségét méltányolva, hanem a széles körben ismert Szabó Dezső udvariasnak nem mondható előszava miatt jelentette meg Erdélyi József *Ibolyalevél* című első kötetét. Két évvel később az Athenaeum ugyan kiadta, de tankönyvek alá pakolva pinceraktára mélyére süllyesztette és boltja kirakatába ki sem tette a partiumi költő *Világ végén* című verseskönyvét. A tőkeerős nagykapitalista könyvkiadók egyre inkább bojkottálták Erdélyi Józsefet és a magyar költészetnek irányt szabó népdalszerű verseit. Így nyolc könyve, inkább versesfüzete publikációi után kapott szerény honoráriumából és felesége, Kiss Ilona óvónő összekuporgatott pénzecskéjéből jelent meg, szerzői kiadásban (*Délibáb és szivárvány; Az utolsó királyság; Kőkényvirág; Tarka toll; Felkelt a nap* című versűjság, *Téli rapszódia és három mese; Halad az ég és Niobe*). A nagy könyves cégek tulajdonosi hátterét vizsgálva felmerül a kérdés, hogy nem ez a bojkott hajszolta-e bele Erdélyi Józsefet a negyvenes évek első felére egy elszigetelt szélsőjobbaldali pozícióba.

Ritka gyűjteményes kötetei sem hoztak szerencsét. 1938-ban a Bartha Miklós Társaság adta közre Erdélyi József lírai verseinek igényes és szakszerű válogatását, 286 veretes énekkel, közel 400 oldal terjedelemben. Az 1937 augusztusában, első megjelenésekor nagy vihart kavart vérvádas vers, a *Solymosi Eszter vére* Kodolányi János tanácsára kimaradt a szelektálás során, ellenben jó néhány szociális ízzású forradalmi vers bekerült a nevezetes kötetbe. Mindez felkelte a Magyar Királyi Ügyészség figyelmét, és *Cselédek virágoskertje; Béresné ebédje; Magyar család; Ökör előtt; Lovaspóló a vérmezőn* című lázító költeményei közreadása miatt, ötbrendbeli vagyonos osztályok elleni izgatás vádjával elkoboztatta a kötetet. A bírósági eljárás során a Kúria helybenhagyta, megerősítette az elkobozást.

Kiss Tamás költő *Emlékek Erdélyi Józsefről* című írásában igen találóan jellemzi az alkotót: „Helyét gyakran változtató, mindig úton lévő költő volt. Hol itt, hol ott tűnt fel gyalogosan, egy szál bottal a kezében. 1939 nyarán, amikor éppen a Balaton vidékét járta, Takáts Gyulának fonyódi villájába kopogtatott be. Poéták, művészek találkozóhelye volt ez a tóparti kis meleg fészek. Vendége lévén épp akkor magam is, azt propagáltam, menjünk át együtt Badacsonyra a Kisfaludy gőzösön. Egész nap jártuk a hegyeket, valódi élmény volt a barangolás. Ott tűnt ki, hogy Erdélyinek a föld, a víz, az erdő, a madarakkal teli ég az igazi otthona. De ne gondoljunk valamiféle ősemberi lényre, ellenkezőleg: hallatlanul gazdag és árnyalt természeti műveltsége volt. Elkápráztatott, hogy mennyit tudott egy kora tavasszal nyíló bokorról vagy a tó felett lebegő szürke gémről például. Most látszott, mennyire azonos ő s ez a tudás a verseivel.

Egy előttünk járó, nagyon művelt írónemzedék tagja volt ő, aki mégis csak a Nyugat első nemzedékének asztalaihoz járt pákosztra. (...) Gyönyörűen beszélt magyarul: csupa kép, hasonlat, metafora röpdítette gondolatait. És indulat, ízzás volt az egész ember; elég volt rádobni egy szót, egy nevet, már parázslott és lobogott.” (Alföld, 1984/12. szám)

Erdélyi József költő jelentősnek érezte, verseinél is többre értékelte nyelvészeti tanulmányait. Első szövejtő könyve, az *Eb ura fakó* 1937-ben jelent meg a Kelet Népe gondozásában. Ezt követte 1939-ben az *Árdeli szép hold*, a Püski Sándor vezette Magyar Élet Kiadó könyveként. Mindkettőnek beszédes az alcíme: *Egy költő gondolatai a magyar nyelvről*. A harmadikat a Turul Szövetség kulturális ügyosztálya adta ki: *Látjátok feleim, a halotti beszéd költészete*. Erdélyi József játékos nyelvi ötletei, különös szövejtései elnyerték Szabédi László nyelvész és Veres Péter író tetszését. Azonban a nyelvésztársadalom kutatóinak döntő többsége elutasította a költő szakszerűtlenségnek vélt nyelvészkedését.

Erdélyi negyedik nyelvművelő könyve, a *Nyelvek anyja* 1977-ben száz példányban jelent meg a szerző kiadásában, tisztelői támogatá-

sával. Domokos Pál Péter, a moldvai csángók kutatója és vándorapostola rokonszenvvel figyelte a népi költő nyelvművelő munkálkodását.

A harmadik fiú 1942. november 20–22-én, számos más szerzőhöz hasonlóan részt vett a lillafüredi írótalálkozón. A háromnapos eszmecserét Antal István, a Kállay-kormány nemzetvédelmi minisztere szervezte meg és vezette le. Erdélyi az első napon felszólalását a magyar nyelvről fogalmazta meg: „A magyar nyelvújítás, helyesebben nyelvújítók érezték a veszélyt. Herder elkiáltotta, hogy százötven év múlva nem lesz magyar nyelv. A német mindig jó szomszédunk volt, gorombán megmondta, hogy el akar taposni bennünket. De mi nem engedjük magunkat.”

A második napon a költő a katonaköltészetéről és háborús irodalomról beszélt: „A magyar háborús költészet ősi alaphangja az a gyönyörű kis gyöngyösi körtefáról szóló katonanóta: »Hej, körtefa, körtefa, gyöngyösi körtefa. / Alatta kesereg egy vagdalt katona. / Karddal szántja földjét, vérrel boronálja / Mégis a hazáját igazán szolgálja.« Népdalt csak a nép, katonadalt csak a katona költhet”.

1940-ben dr. Püske Sándor Magyar Élet Kiadója még teljesebb, még gazdagabb Erdélyi József-kötetet jelentetett meg *Emlék* címmel, amely már nemcsak a lírai verseket, hanem a rapszodiákat és a verses meséket is tartalmazta. 412 költemény közel 600 oldal terjedelemben, Kovách Aladár szerkesztésében. Úgy hírlík, hogy a költő felesége által megmentett és gondosan elrakott újságkivágásokból állt össze a hatalmas kötet. A legforradalmibb versek, így a *Lovaspóló a vérmezőn* és a *Magyar család* nem kerülhettek be a kötetbe a háborús cenzúra ébersége vagy szűkkeblősége miatt. A negyvenes évek első felében az *Emlék* további két kiadást ért meg a Magyar Élet Kiadónál. 1944-ben az ügyészség további négy verset törölt, így a *Háborús tavasz*, *A halál felé*, a *Romváros* és a *Búcsú* kénytelen-kelletlen kimaradt a harmadik kiadásból. Akkor már veszedelmesen áthallásosnak tűnhettek akár a legártalmatlanabb sorok is. Ennek ellenére 1945-ben indexre került az *Emlék*, rátették a „Fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus” könyvek, sajtótermékek első listájára. Néhány antiszemitának ítélt vers okán elkobozták, és bezúzták (*Ahasvér és a varázsfurulyás; Magyar út; Solymosi Eszter vére*). A két különböző korban, eltérő társadalmi rendszerben elkobzott, mégis egy sorsú könyvekből ismerhették volna meg az olvasók legjobban Erdélyi József költészetét. A papírmalom elvette ennek a lehetőségét. Pedig a jobboldali vagy baloldali radikalizmus kategóriájába sorolható „bűnös” versek mellett Erdélyi József írt még több mint kétezer, minden versszerető olvasó számára értékelhető költeményt. Nem politikai kilengései, hanem rapszodiái, verses meséi és leginkább dalai tették nagy költővé. Az utóbbiról Németh László, a népi írók mozgalma teoretikusa és kritikusa 1928-ban, *Az utolsó királysas* című verseskötetet értékelve, a

Napkeletben úgy fogalmaz: „Őneki sikerült először igazán a népdalból kinőtt, azzal rokon gazdagságú és rokon hangszínű műdalt teremteni. Egyéni értékein túl ez az ő kultúrtörténeti jelentősége. Ő az irodalom Kodálya.” (Napkelet, 1928. 9. szám)

A negyvenes évek első felében a további jelentősebb Erdélyi József-kötetek a Hartyányi István vezette Turul Kiadónál jelentek meg. 1942-ben *Villám és virág* címmel ott jöttek az új versek, és ott került kiadásra a két életrajzi kötet, *A harmadik fiú* és a *Fegyvertelen*. Az utóbbi két könyv számos fontos életrajzi adatot tartalmaz, így forrásértékű, de nem mentes az indulattól.

Erdélyi József, a kezdeményező, 1939 első hónapjaiban harmadmagával, Sinka István és Tatay Sándor társaságában alapította a Tücsök Irodalmi és Művészeti Szövetkezetet. Célja a közvetítő kereskedelem kikapcsolása, olcsó, megfizethető nemzeti szellemiségű könyvek megjelentetése és terjesztése, mindenki számára könnyen hozzáférhető, színvonalas képzőművészet pártolása, hangversenyek, előadások rendezése, az alkotó tehetségek megbecsülése, tisztességes megélhetésük biztosítása. Az alapító elnök Erdélyi József. Posztjáról való lemondása után utódának Medgyessy Ferenc szobrászművészt választotta meg elnökének a szövetkezet tisztújító gyűlése.

Jelentős írókból és neves művészekből állt össze a Tücsök tagsága. Andrassy Kurta János, Barcsay Jenő, Boda Gábor, Böződi György, Egry József, Farkas Ferenc, Gombos Gyula, Hosszú Zoltán, Kádár Lajos, Móricz Zsigmond, a költő Nagy Imre, Sértő Kálmán, Sinka István, Szabó Pál, Veres Péter, Weöres Sándor és további alkotók kapcsolódtak be a közös munkába. Székhelyük a fővárosban, a Rákóczi út 20. számú házban volt.

1943 áprilisában a népi irodalom előfutára és első nagy költője a magyar társadalomban és a népi mozgalomban egyre inkább elszigetelődött. Az irányzat írói, költői nyilatkozatban határolódtak el Erdélyi József bántónak talált vitacikkeitől: „Alulírottak kijelentjük, hogy Erdélyi Józsefnek azokat az írásműveit, melyekben sorozatosan beleköt író-, művésztársaiba, gyakran a durva becsületsértés határát súrolva, felebaráti szeretettel megbocsájtjuk, és azokra többé nem válaszolunk. Magatartását példának nem tekintjük, és sajnáljuk, hogy az utókor ítélőszéke előtt a mienknél keményebb törvény alá kell esnie.” A Református Élet 1943. április 10-i számából idézem a dokumentum legbeszédesebb részletét.

A népi írók fenti nyilatkozatát Barsi Dénes, Féja Géza, Kádár Lajos, Kodolányi János, Muhoray Mihály, Németh László, Sinka István, Szabó Pál és Veres Péter írta alá.

Erdélyi József 1938-ban belépett egy szélsőjobboldali pártba, a Salló János vezette Nemzeti Frontba. Nem sokkal korábban ez a szervezet jelentette meg a költő verses elbeszéléseit *Örök kenyér* cím-

mel. Belépésekor megfogadta, hogy egy esztendőn (tizenkét hónapon) át tagja marad a Nemzeti Frontnak. A magának megszabott időpontig valóban tagja volt a radikális jobboldali szervezetnek.

A Szálasi-féle Nyilakeresztes Pártnak, a Hungarista Mozgalomnak sohasem volt tagja. Szálásival igen rossz viszonyban volt. Erről Tatay Sándor *Irodalmi barátkozások* című visszaemlékezésében pontosan, tárgyyszerűen ír (Tekintet, 1998., 2–3. szám): „Schöpflin Aladárral ültem a Centrál kávéházban, és egyszer csak meglepetve vettem észre, hogy a szomszéd kis páholyban Erdélyi Jóska ül és Szálasi Ferenc. Szálasi akkor még nem volt nagyhatalmú pártvezér, de neve már országosan ismert volt. Nem hallottam, hogy miről beszélgetnek, csak arra kaptam fel a fejem, hogy Erdélyi Jóska felugrott, és Szálasi ölébe borította az asztalt, amelyről csörömpölve hullottak szét a poharak, miközben torkaszakadtából kiáltotta: »Frontot, te? Hát mit gondolsz, ki vagy te?« Még több mindent kiabált, de nem emlékszem pontosan a szövegre, csak arra, hogy szitkozódás volt, kőkemény bírálata Szálásinak és egész mozgalmának.” Ezzel egybecseng a Nemzetőrben 1944. augusztus 25-én közreadott gúnyvers, a *Rend*, amelyben a népi költő az ajánlásnak megfelelően kifigurázza a későbbi „nemzetvezető” nagyzási mániáját. Ez a szitokvers Erdélyi *Fekete tölgy* című hagyatéki jellegű kötetében is megtalálható (Hungarovox Kiadó, Budapest, 2016).

1944. október 8-án születik meg Erdélyi József első unokája, Petike. A költő a hatalomváltás elől és unokája után Felvidékre, Érsekújvárra menekül. 1944. október 31-én ott alkotja meg *Tűzkeresztiség* című versét elsőszülött unokájáról és a bombázásokról. A hungarista hatalomváltás és a felvidéki unokázás után családjával felesége szülővárosába, Pápára költözik.

A település kiürítését követően a németek a biztonságos távozás lehetőségét szervezik meg, Szilézia felé. Karácsony után vonatra száll az egész család. Zárt vagonokban utaznak Komáromon, a Vág völgyén, majd a Fehér hegyeken keresztül Prágáig, onnan tovább egy szudétanémet kisvárosba, Děčínbe. Innen Bécsbe indulnak, a Collegium Hungaricumban kapnak szállást. Fél évig élnek Bécsben, miközben közelednek az oroszok. Erdélyi a bujdosása során Salzburgban is megfordul. (Szivárvány, 1946. augusztus 17. Balázs Vera cikke)

Egy dunai uszályra költözik a menekülő kompánia. Egy vontatóhajóhoz kapcsolva elindul a hajó számos utassal Ausztriából a Dunán nyugat felé. A végállomás Engelhartzel. Innen Passau, majd Magyarország az úti cél. Erdélyi József önként visszatér magyar hazájába.

Felkeresi Illyés Gyulát, az ő tanácsára szökik át Partiumba, édesanyja falujába, Árpádra. A település lakossága pártolja a bujdosó költőt, nem adják fel a román hatóságoknak. Erdélyi mégis visszaszökik Magyarországra. 1947-ben néhány kifogásolt verse miatt háromévi

1930 szilvesztere. Babits Mihály, Török Sophie, Németh Ella, Farkas Zoltánné, Erdélyi József, Németh László, Illyés Gyula

börtönre ítéli a népbíróság. Tatay Sándor erről úgy ír visszaemlékezéseiben, a már korábban említett *Tekintetben*: „Amikor bíróság elé került a háború után, sok munkaszolgálatos tanú igazolta, hogy Erdélyi József mint az egyik csoport katonai vezetője, igen emberséges volt. Ezek a vallomások nagyon jótékonyan hatottak az ítékezésre.” (*Tekintet*, 1998. 2-3. szám)

Egy esztendő letöltését követően Erdélyi betegsége miatt szabadult, majd Szakasits Árpád köztársasági elnök megkegyelmezett neki, így nem kellett letöltenie börtönbüntetésének hátralévő részét. Szabadlában traktoristaként, majd dekoratőrként keresi kenyerét.

1954-es ünnepélyes „visszatérését” követően 1978. október 4-én, Budapesten bekövetkezett haláláig kilenc verseskötete megjelenését engedélyezte a megosztó kommunista irodalompolitika. Ezek közül kettő volt szerény terjedelme ellenére gyűjteményes jellegű. Az első a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában 1955-ben közreadott *Csipebokor*, 192 vers, 335 oldalon. Gyengéje, hogy néhány jobb sorsra érdemes költemény rontott, jelszavas változatával, oda nem illő túlpolitizált, utólagos betoldásokkal jelent meg (*Csavargók; A kasznár temetése és Lovaspóló a Vérmezőn*).

1972-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó színvonalas válogatást tett közzé a költő öt évtizedes versterméséből *Aranylakodalom* címen, 270 oldal terjedelemben. A 152 vers szerző által ellenőrzött, megbízható változatban szerepel a kötetben, de a terjedelmi korlátok miatt

gyűjteményes kiadványként mégsem reprezentálhatja méltóképpen Erdélyi József költészetét. A népi költő, a mellőzött magyar klaszrikus irodalmi munkásságának nyomtatásban megjelent írásaira korlátozott bibliográfiai feldolgozását a nyolcvanas évek derekán a Turul Kiadó egykori vezetője, Hartványi István végezte el, 1986-ban lezárva a gyűjtést és a rendszerezést. Két évvel később Csornán jelent meg hézagpótló könyve: *Mutató Erdélyi József munkáihoz*. A lírai és a versepikai életmű kiadását aligha lehetett volna megkezdeni, ha nem készül el időben Hartványi eligazító bibliográfiája.

A nyolcvanas évek végén Amerikából véglegesen hazatért dr. Püs-ki Sándor tervei között kiemelt helyen szerepelt, hogy itthon, Magyarországon újra megjelenteti egykori szerzőgárdája kiválóságainak hozzáférhetetlen könyveit. Ennek megfelelően hamarosan közreadta Szabó Dezső fontosabb műveit, Németh László tanulmányait és önéletrajzi írásait, Sinka István összegyűjtött verseit és a *Fekete Bojtár vallomásait*, valamint Szabó Pál és Veres Péter néhány munkáját.

Az említett nagy ívű terv megvalósításának részeként, 1995-ben került sor Erdélyi József összegyűjtött verseinek kiadására: megjelent két méretes kötetben a *Fehér torony*. „Az összegyűjtött versek két kötete kronologikus rendben közli a költő lírai verseit és elbeszélő költeményeit, minden korábbi összegzési kísérletet, gyűjteményes kötetet meghaladó teljességben, gazdagságban, 1229 oldalas terjedelmével.”

A kritikusokat nem hatotta meg a minden korábbinál lényegesen nagyobb terjedelem, de az sem, hogy a kétkötetes gyűjteményben 1210 vers olvasható, jöllehet ez a szám az előző összegzésben, az *Emlékben* megjelent 412 költemény közel háromszorosa. Hartványi István bibliográfiája ismeretében okkal-joggal nehezményezték, hogy néhány száz vers hiányzik az összegyűjtöttből. Arról nem lehetett tudomásuk, hogy a szerkesztők 150 verssel bővebbre álmodták meg a kétkötetes gyűjteményt, de más az álom, más a valóság. Akkor is, ha szerkesztői tiszteletdíjukról is lemondtak volna egy teljesebb könyv érdekében.

Kelemen Sándor pozitív megközelítésben írta meg véleményét, rámutatva az összegyűjtött és a teljes közötti túl nagy különbség nyilvánvaló okára, a pénz hiányára: „Erdélyi életművének ismeretében joggal állíthatjuk, hogy a szerkesztők válogatását megnehezítette a könyvkiadásunk anyagi gondjaiban meghatározott terjedelem, mert számításom szerint a válogatás rostájának sűrűsége függvényében még legalább 4-500 oldalra való termés hombárban maradt. Így azzal a reménnyel kezdem e kiadvány megjelenése feletti örvendős beszámolót: kell még jöjjön jobb idő, amikor a *Fehér torony* új kiadása egy harmadik kötetrel fog bővülni.” (Nyugati Magyarság, 1995. november)

Kelemen Sándor jóvondólése beigazolódni látszik. Eljött az ideje, hogy Erdélyi József lírai és versepikai életművének kiadása folyta-

tódjék. 2016 karácsonyára megjelent a magyar klasszikusok közt számon tartott népi költő sokunk által várt *Fekete tölgy* című, négy-száz verset magába foglaló, hagyatéki jellegű kötete, a Kaiser László vezette Hungarovoxx Kiadó gondozásában.

Az új kötet a népmesék bűvös számát követve, hét ciklusra tagolva, kronologikus rendben, a keletkezési hely és időpont feltüntetésével, forrásmegnevezéssel tartalmazza a költő hagyatékából, megsárgult újságokból, ritkábban ma már hozzáférhetetlen, régi könyvekből előkerült becses verseket. Az első közlések esetében csak a kelezés évszámát, esetleg helyét találja a vers alatt az érdeklődő olvasó, főleges lett volna minden esetben odaírni, hogy a hagyaték a forrás. A sajtóban megjelent versek összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez ezúttal is kitűnő, de nem kizárólagos támpont volt Hartyányi István bibliográfiája. A *Mutató Erdélyi József munkáihoz* 1986 lezárása óta és Hartyányi halálát követően igen sok Erdélyi-vers jelent meg különböző sajtótermékekben, így a Hittelben, a Hunniában, a Havi Magyar Fórumban, a Literátorban, a Magyar Útonban, a Magyarok Vasárnapjában és más lapokban. A régi közlések felkutatása sem zárult le, hanem néha meglepő eredményekkel megy tovább. A költő hagyatékából mint kifogyhatatlan kincsesbányából igen sok ismeretlen vers került napfényre. Ezen versek döntő többségét Erdélyi József unokája, Sigmond Péter kutatta fel, nagyapja kézíratait rendszerezve. Korábban a szerző leányától, Erdélyi Honortól is kaptam közöletlen verseket, figyelmet érdemlő versvariációkat. Libisch Győző néhány nehezen olvasható kézirat kiböngészésében önzetlenül segített.

A szerkesztés során forrásul használtam Erdélyi József *Aranyszóló* című kötettervét, amely 1944-ben Budapesten, a Stádium Kiadónál eljutott a szedésig és a szerzői korrektúráig, de a front közeledtével már nem jelenhetett meg. Az egyetlen példányban létező, 320 oldal terjedelmű kefelevonatot a szerző fiatal látogatójára, Péter Imrére bízta, ő őrizte meg ezt a ritkaságot az utókor számára. További, majdnem ismeretlen forrásként említem Erdélyi József *Kész vagyok* című 30 oldalas füzetét, a költő kötetben meg nem jelent verseinek házi kiadását, amely néhány példányban, igénytelen kivitelben 1992-ben, Budapesten készült. Tekintettel a bőség zavarára, a tudományos gyűjtemények közül ezúttal egyedül az MTA KIK Kézirattárában kutattam. Itt találtam néhány kitűnő verset, többek közt az *Ablak*, a *Hajnalcsillag*, a *Mátyás király*, a *Menekültek* és a *Vikár Bélához* kéziratát. Az ugyanott fellelhető újságkivágások is figyelemre méltók a költő teljes versszakaszokat sem kímélő húzásai és javításai miatt.

Korábban úgy vélhették Erdélyi József olvasói és kutatói, hogy néhány téma megéneklését talán tudatosan kerülte a költő, mert nem ismerték eléggé megszámlálhatatlan verseit, gazdag hagyatékát. A szerelem mintha majdnem teljesen kimaradt volna költészetéből, bár erre

rácáfolnak széptevő énekei. A Pápán fogantak közül azok, amelyekkel 1924-ben későbbi feleségének, Kiss Ilona óvónőnek udvarolt. Nem volt csapodár természetű, 1932-ben mégis beleszeretett egy szép szőke leányba, egy Budapesten tanuló francia egyetemistába. Erről a vonzalomról, a napfényes, tündökletes és mégis reménytelen szerelemről a *Felkelt a nap* című versűjságban és a ciklus további verseiben vall a (családos) költő.

Erotikus verse vajon hány van Erdélyi Józsefnek? A *Mese* című kedves, bájos írását sokan ismerik, amelyben a mesebeli királylány szívesen vetkőzik, malacok ellenében örömmel mutogatja bájait a kis-kondásnak. A *Fekete tölgy* kötet megmutatja, hogy nem magányos vers a *Mese*, hanem Erdélyi József költészetében kimutatható vonulat része (*Fekete villám; Fehér ház; Fekete kötény; Álmomban egyszer, Pacsirta*).

A magyar történelemről Erdélyi kevés verset írt. Uralkodóinkat dicsérő, ismert történelmi énekei, az *István király*, a *Salamon mécsese* mellé most a gyűjtés során újabb királyversek kerültek elő. Megtudhatja az olvasó, hogy milyennek látszott *Negyedik Béla* és *Mátyás király* 1945-ben, Bécsben egy magyar menekült szemszögéből nézvést. Az I. világháború utolsó időszakából való az *Etele ébresztése*, Kós Károly *Atila királrról ének* című balladájának párverse.

A partiumi költő az elszakított, majd néhány évre visszatért Erdélyhez való érzelmi kötődését ismert verseiben markánsan megfogalmazta (*Dévai emlék; Fogaras; Gyimesi emlék; Székelyek; Egy székely ezred hősi emlékkövéré*). Ehhez a vonulathoz tartozik az eddig ismeretlen versek közül az erdélyi barátját, Gaál Ferencet és a székelységet köszöntő *Repülj, dalom...*, a trianoni békediktátum aláírásának hetedik évfordulójára megfogalmazott *Síratóének* és az erdélyi bevonulás eufórikus élményét megéneklő *Kőrösfői emlék*. Az *én országom* című öregkori versében az együtt élő népek közös sorsát, testvériségét hirdeti, mint a két háború közötti időkben a transzilvánista írók.

Szélsőjobboldalinak minősített versei újraközlésének kérdése sem kerülhető meg. Pomogáts Béla irodalomtörténész Erdélyi József költői munkásságát méltató, a *Fehér torony* két kötetét értékelő tanulmányában (*Életünk*, 1995. december) úgy érvel: „...a *Solymosi Eszter vére* című antiszemita költemény ebből a gyűjteményből is kimaradt. (Tulajdonképpen fölösleges óvatosságból: nincs mit szépíteni rajta, hozzátartozik a költő életművéhez, történelmi dokumentum, régebbi kiadásokban olvasható, Erdélyi később elhatárolta magát tőle, de ha nem szeretjük is, létezik.)” Tekintettel az összegyűjtött versek 1995–1996-os kritikáira, Farkas János László igényes könyvismertetésére (Holmi, 1996. július), Dobszay Károly *Magyarok Vasárnapjában* közreadott méltatlankodásaira, Gyurgyák János *A zsidókérdés Magyarországon* című könyvében (Osiris, Budapest, 2001) az életműkiadások teljességével kapcsolatban megfogalmazott tudományos igényű követelményekre, szakítottam „konfliktuskerülő” szerkesztői gyakorlatommal. Most néhány, jobbra

már a maga korában is kedélyeket borzoló, a zsidóságot vívódva, vagy éppen indulatosan bíráló, antiszemitának tartott verset beleszerkeszttem az életműkiadás új kötetébe (*Komlószarasztó; Solymosi Eszter vére; Vörös május*). Harmadik utas szemléletemhez változatlanul ragaszkodom, mégis igazat adok a kritikusoknak. Szűnjön a szépítés, a féligazságokat igazsággá fényező egyoldalú tájékoztatás. Tekintsük nagykorúnak, akár nehezen feldolgozható ismeretek befogadására is érettnek az olvasót. Ugyanakkor mutassuk meg az érem mindkét oldalát. Erdélyi József 1937 augusztusában igenis gondolt a korrekcióra. Megírta – most már két évtizede ismert – *Békítőjét*, és annak rövidebb rokonversét, az *Indigót*. 1919-ben fogant, *Mózes éneke* című, ótestamentumi tárgyú verse nem szerzői szándéka szerint, hanem Szabolcsi Lajos szerkesztői akaratából jelent meg 1937. augusztus 12-én az Egyenlőségben. Ezzel szemben 1938-ban Erdélyi a maga elhatározásából szerkesztette bele a *Mózes énekét* a Bartha Miklós Társaság által kiadott *Fehér toronyba*. 1946-ban édesanyja falujában, Árpádon megírta *Isten asztala* című, múltjával őszintén szembenéző, hosszú, önkritikus versét. Sokkal különb ének ez, mint a leánya, Erdélyi Honorrábeszélésére megalkotott, önostorozó *Visszatérés*. Az Ascher Oszkárnak ajánlott, szolgálai alázattal fogalmazott Yehudi Menuhin-versével mintha minden jó szándéka ellenére túllőtt volna a célon.

Széles, egyetemes műveltségről és az antik kultúrák iráni fogékonyságról tanúskodik számos hagyatéki verse (*Illés szekeren; Sámson; Polüfémosz; Petrarca két szonettje; a Dantéra emlékező Otthon; a Luther Márton fényes szelleme előtt tisztelgő Vaktemplom* és a Puskin emlékének szentelt *Jelbeszéd*). *Dévai dal* című poémájában az unitárius egyházat alapító szabadelvű Dávid Ferencet a földteke legmerészebb reformátorának nevezi.

Erdélyi József hívő református volt. Sohasem hivalkodott hitével, vallási meggyőződésével, de sokféle módon dicsérte a Fennvalót. Tette ezt a *Confessióból* ismert *Ex oriente lux* című korai szabadversével; groteszkbe hajló *Imájával*; *Gyarló énekével* és az *Új Emberben* közreadott költeményeivel. *Köszöntő* című fohászában hálát adott az Úrnak hosszú életéért, szép és jó verseiért. A *Fekete tölgy* 2016-os karácsonyi megjelenése nagy előrelépés, de nem végcél. Előbb-utóbb nyilvánosságot követel majd magának az élve élhetetlen, halva halhatatlan partiumi lantos további négyszáz éneke. Találkozzon valahára az összegyűjtött és a teljes!

Repülj, dalom...

*Repülj, dalom, Dunán-Tiszán
által e szűk Magyarhazán,
suhanj át a Királyhágón,
végig szép Erdélyországon.*

*Fel a magas Hargitára,
szállj az erdélyi határra,
a szép Somlyó-hegy aljára,
Székelyföldre, Pálfalvára.*

*Menj, keresd meg, és köszöntsed,
öleld körül Gaál Ferencet,
kézszorítást az apjának,
kézcsókot vigy az anyjának.*

*Emlegesd a szép napokat,
mikor láttak mint fiokat,
mondd: soha el nem felejttem,
holtig visszajár a lelkem.*

*Szállj: közöld a Székely Néppel:
Gaál Feri a legjobb székely;
harsogd, mint az erős tenger:
a székelynél nincs jobb ember...*

Pápa, 1926. május 22.

Siratóének

*Hét évig hallgattam hangos hallgatással,
hét évig gyászoltam belül titkolt gyásszal,
hét évig kerestem egy könnyet, egy jajszót,
hét országra hullót, hét országra hallszót.*

*Ideje már szólnom, ideje már sírnom
hét országra szóló síron-ravatalon,
ideje siratnom az eleven holtat,
kit gaz árulói hét tagra koncoltak.*

*Csonka törzsökére, szívére borulnom,
ideje már méltó gyászéneket fűjnom,
hessegetve róla csúf marakodókat,
vijjogó keselyt és torozó hollókat.*

*Hét évig elnéztem, látó szemem hunyva,
elhallgattam, halló fületem bedugva,
szóló számra tettem türelem lakatját,
tudni sem akartam népem állapotját.*

*Hét ország könnyével ideje már sírnom,
hét ország vérével vádlevelet írnom,
költögetnem fennen hét ország elméjét,
felvilágosítnom nyomora nagy mélyét.*

*Hétig hanyagoltam: temettem hét évig –
talán még megépül, talán még kinyílik,
mosolyog reám még tündér szeme-szája,
nem marad örökké bús szívekbe zárva.*

*Hét évig reméltem – hét évig elvárom,
ha addig sem támad fel az én országom:
elbujdosok innen hetedhét országba,
népek tengerébe, nemzetek sírjába...!*

1927. június 4.

